

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРА У СІЛЬСЬКИХ ПЕРИФЕРІЙНИХ РАЙОНАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Розвиток аграрного сектора нашої країни характеризується не лише різновекторними процесами, а й значними регіональними відмінностями. Як процеси падіння аграрного виробництва у 90-х роках ХХ ст., так і процеси його відродження на початку ХХІ ст. характеризуються вибірковістю, специфічністю і є дуже різними для окремих видів господарств і сільських районів. Аналіз змін, які уже сталися і тривають тепер у розвитку аграрної сфери різних територій країни, потребують наукового осмислення та узагальнення.

Існування сільських периферійних районів вочевидь є закономірним результатом розвитку центрально-периферійних процесів і визнається більшістю науковців. Водночас питання щодо визначення їх меж залишається дискусійним. Немає також однозначного наукового трактування поняття “сільські периферійні райони”. У класичному розумінні до них відносять ті сільські території (райони), які розміщуються на відстані понад 100 км від обласного центра. При цьому слід розрізняти поняття “внутрішня” та “зовнішня” периферія.

Традиційно, принаймні в Україні, сільські периферійні райони ототожнюються із відсталими територіями, які характеризуються низькими показниками не лише соціального, а й економічного розвитку. При цьому сільська периферія неоднорідна, що доведено у дослідженні [1]. Найбільш кардинальні, на думку автора, трансформаційні процеси у розвитку аграрного сектора відбулися у сільських периферійних районах Українського Полісся. До

них автором віднесено 27 районів Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської, Сумської та Чернігівської областей. Віднесення окремих районів до даної групи було зумовлено не лише критерієм відстані, а й належністю до Поліської аграрно-територіальної зони з відповідною спеціалізацією сільського господарства.

Своєрідними індикаторами, які дозволяють оцінити галузеві зміни та територіальні зрушення у розвитку аграрного сектора периферійних районів Українського Полісся, є динаміка обсягів і структури виробництва сільськогосподарської продукції, посівних площ і форм землекористування, виробничої спеціалізації сільського господарства тощо. Загалом можна виділити кілька особливостей трансформації аграрного сектора сільських периферійних територій Полісся.

1. Загальна деградація аграрного сектора та скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Сільські райони Українського Полісся належать до тих територій, де аграрне виробництво зазнало чи не найбільшого занепаду. Таке явище було зумовлено кількома причинами, проте головну роль відіграли ліквідація колективних господарств як основної форми організації сільськогосподарського виробництва, обмеження державного замовлення на окремі види аграрної продукції (льон-довгунець, картопля), гірші природно-кліматичні умови для розвитку сільського господарства. У регіонах Українського Полісся скорочення виробництва сільськогосподарської продукції упродовж 1990-2013 рр. склало від 35 до майже 50% (у порівняльних цінах 2010 р.). У периферійних районах цей спад був значно вищим.

2. Посилення архаїзації сільської економіки. Через економічну кризу та занепад колективного сектора у 90-х роках ХХ ст. виробництво аграрної продукції у сільських периферійних районах майже повністю зосередилося у селянських господарствах. Рівень архаїзації сільської економіки, мірилом якого є частка селянських господарств споживчого типу у виробництві аграрної продукції, дуже тісно корелює з рівнем периферійності районів, із загальною транспортною доступністю та інфраструктурною забезпеченістю території.

Навіть в умовах позитивної динаміки аграрного виробництва в останні роки, у сільських периферійних районах Волинської та Рівненської областей частка селянських господарств у виробництві відповідної продукції перевищує 90% (табл. 1). У сільських районах Сумської та Чернігівської областей ця частка дещо нижча через складну демографічну ситуацію.

Табл. 1. Показники розвитку сільського господарства периферійних районів Українського Полісся

	Частка окремих видів продукції у структурі сільськогосподарського виробництва, %				Частка району у виробництві сільськогосподарської продукції, %	Частка селянських господарств у виробництві аграрної продукції, %	Частка рослинництва у структурі сільського господарства, %	Скорочення посівних площ упродовж 1990-2013 рр., %
	Зерно	Олійні	М'ясо	Молоко				
Волинська	2,5	2,9	91,2	2,9	3,9	97,3	56,0	23,6
Житомирська	16,3	16,9	31,6	28,3	3,3	75,1	46,4	51,0
Київська	21,7	72,3	6,0	0,0	0,1	58,0	97,7	29,9
Рівненська	4,4	0,0	44,5	43,6	4,9	94,7	52,1	27,7
Сумська	43,6	44,3	4,7	7,3	1,7	46,3	93,4	19,2
Чернігівська	52,1	4,3	11,3	26,7	2,1	57,4	68,6	50,3
Пересічне значення	23,5	14,5	36,9	21,1	3,0	65,4	63,7	35,6

3. Скорочення посівних площ і зміна їх структури. Загалом у сільських периферійних районах Українського Полісся посівні площі упродовж 1990-2013 рр. скоротилися майже на 36%. Вражаючими є міжрегіональні та міжрайонні диспропорції. Наприклад у сільських районах Житомирської та Чернігівської областей це скорочення становило майже 50%, Сумської – 19,2% (табл. 1). Як уже зазначалося, головними причинами цього стали реформування колгоспів і кризові процеси в аграрному секторі. Відсутність пального, його висока ціна, скорочення споживчого попиту населення, призвели до того, що землі перестали обробляти і на них дуже швидко відновилися природні лісові ландшафти. Через занепад тваринництва суттєво скоротилися посівні площі під кормовими культурами. Натомість має місце зростання площі посівів під зерновими та, особливо, технічними культурами (соя, ріпак, соняшник),

вирощування яких у сучасних умовах навіть на бідних ґрунтах є найбільш рентабельним.

4. Збереження відносно високої питомої ваги тваринництва у структурі сільського господарства. Ринкова економіка висуває все більш жорсткі вимоги як до території, на якій виробляється аграрна продукція, так і до видового складу сільськогосподарської продукції. На сьогодні виробництво рослинницької продукції є більш рентабельним, але за умови сприятливих природних передумов для її вирощування. Гірші агрокліматичні та ґрунтові ресурси сільських периферійних районів Полісся гальмують розвиток у них високопродуктивного рослинництва. Сільське населення таких територій виживає за рахунок утримання худоби, продажу молока та м'яса. Особливо це характерно для сільських районів Волинської, Житомирської та Рівненської областей, де вікова структура населення сприяє розвитку цих видів діяльності. Водночас у Чернігівській та Сумській областях, де висока частка населення пенсійного віку, у структурі сільського господарства домінує рослинництво.

5. Зміна традиційної для Поліської аграрно-територіальної зони виробничої спеціалізації сільського господарства. Льонарство та картоплярство уже не є визначальними галузями спеціалізації аграрного сектора сільських районів Полісся. Попри подібність природних передумов, у сільських периферійних районах Українського Полісся сформувалася дещо відмінна виробнича спеціалізація аграрного сектора. У сільському господарстві периферійних районів Волинської, Рівненської та частково Житомирської областей ключову роль відіграє м'ясо-молочне скотарство, яке зосереджене головно у селянських господарствах. Дещо інша спеціалізація сформувалася у сільських периферійних районах Чернігівської та Сумської областей, де провідне місце у спеціалізації аграрного сектора посідають вирощування зернових та олійних культур. Причому посівні площі під останніми за 1990-2013 рр. зросли на 300-400%.

6. Зменшення частки сільських периферійних районів у виробництві аграрної продукції своїх регіонів. Проведені обчислення показали, що в

середньому на кожен із периферійних районів припадає близько 3% виробленої аграрної продукції. Порівняно із початком 90-х років ХХ ст. питома вага зазначених районів у виробництві сільськогосподарської продукції невпинно скорочується, оскільки відновлення їх аграрного сектора відбувається надто повільно, порівняно із територіями, які володіють кращими природними та соціально-економічними передумовами для його розвитку.

Проведений аналіз особливостей розвитку сільських периферійних районів Полісся показав, що вони перебувають у глибокій кризі, яка зумовлена переважно деградацією їх економічного потенціалу. Попри всі негаразди, несприятливі природні передумови для розвитку, аграрна сфера у цих районах доки-що залишається основою сільської економіки. Заходи санації сільських периферійних районів мають базуватися на двох складових: з одного боку, розвиток позааграрних видів діяльності (лісове господарство, обслуговуючі кооперативи, сільський зелений туризм), з іншого – модернізація сільського господарства за рахунок розвитку фермерських і товарних селянських господарств, створення передумов для відновлення традиційних для Полісся видів аграрного виробництва (льонарство). У сільських районах, які вирізняються дуже складною демографічною ситуацією (Чернігівська область), низькою щільністю населення, відсутністю передумов для розвитку селянських господарств товарного типу, слід вести мову про формування лише окремих осередків аграрного виробництва і подальшу перепрофілізацію сільськогосподарських угідь. При цьому держава має зберегти соціальний контроль над такими територіями.

Література

1. Барановський М.О. Сільські периферійні території України: особливості делімітації, сучасний стан, перспективи розвитку / М.О. Барановський // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Пріоритети та механізми соціально-економічного розвитку сільських територій: [Зб. наук. праць] / Редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2013. – Вип. 6 (104). – С. 102-111.